

کارآفرینی در بخش کشاورزی: بررسی اثرات مثبت و منفی

مهسا زینالی سعیدلو

کارشناسی ارشد، گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

zeynali876@gmail.com

ناصر سیفاللهی

استاد گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

naser_seifollahi@yahoo.com

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۴/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۴/۰۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۰۱

Entrepreneurship In The Agricultural Sector: Examining Positive And Negative Effects

Mahsa Zeynali Saeedlou, Naser Seifollahi

Master's Degree, Department of Business Management, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran

Professor, Department of Business Management, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran

Abstract

The growth and development of the agricultural sector provides the necessary conditions for the growth and development of other sectors, and without it, the necessary factors and inputs for the activities of other economic sectors are not provided. Entrepreneurship in the agricultural sector is recognized as a vital factor in the economic development of villages and countries. An agricultural entrepreneurial activity in rural communities is shaped by various factors that have various positive and negative impacts and results. This phenomenon can play an important role in economic growth by creating sustainable employment, increasing farmers' income, and improving the productivity of agricultural products. On the other hand, challenges such as market fluctuations, natural risks, and environmental problems can prevent the full realization of benefits. Using a descriptive-analytical and content analysis method, this research examines the positive and negative effects of entrepreneurship in the agricultural sector and offers solutions to reduce harm and enhance opportunities. The results show that government support, specialized training, and infrastructure development play a key role in better utilizing the potential of agricultural entrepreneurship

چکیده

رشد و توسعه بخش کشاورزی شرایط لازم برای رشد و توسعه سایر بخش‌ها را فراهم می‌کند و بدون آن عوامل و نهاده‌های لازم برای فعالیت دیگر بخش‌های اقتصادی فراهم نمی‌شود. کارآفرینی در بخش کشاورزی به‌عنوان یک عامل حیاتی در توسعه اقتصادی روستاها و کشورهای شناخته می‌شود. یک فعالیت کارآفرینی کشاورزی در جوامع روستایی تحت تأثیر عوامل گوناگون شکل می‌گیرد که دارای تأثیرات و نتایج گوناگون مثبت و منفی است. این پدیده می‌تواند با ایجاد اشتغال پایدار، افزایش درآمد کشاورزان و ارتقای بهره‌وری تولیدات کشاورزی، نقش مهمی در رشد اقتصادی ایفا کند. از سوی دیگر، چالش‌هایی همچون نوسانات بازار، خطرات طبیعی و مشکلات زیست‌محیطی می‌توانند مانع از تحقق کامل مزایا شوند. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و تحلیل محتوا، اثرات مثبت و منفی کارآفرینی در بخش کشاورزی را بررسی کرده و راهکارهایی جهت کاهش آسیب‌ها و تقویت فرصت‌ها ارائه می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که حمایت‌های دولتی، آموزش‌های تخصصی و توسعه زیرساخت‌ها نقش کلیدی در بهره‌برداری بهتر از ظرفیت‌های کارآفرینی کشاورزی دارد.

کلیدواژه: کارآفرینی کشاورزی، اثرات مثبت و منفی، اشتغال پایدار، توسعه اقتصادی

Keywords: Agricultural entrepreneurship, Positive and negative effects, Sustainable employment, Economic development

بعد از گروه‌های صنایع، معادن و خدمات در رتبه سوم اهمیت از نظر اثرگذاری مستقیم بر اقتصاد ملی قرار دارد. همچنین اثر غیرمستقیم کشاورزی در اقتصاد ملی بر اساس ارزش افزوده فعالیت‌های پسین و پیشین کشاورزی، برابر ۱۶ درصد GDP برآورد شده است (خالدی و همکاران، ۱۳۹۷). طبق داده‌های بانک جهانی در بازه زمانی ۱۰ ساله ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ میانگین رشد سالانه صنعت کشاورزی ۱۰/۶۲ درصد در دنیا بوده است و اهمیت اقتصادی این بخش تا حدی است که سهم ۳۰ درصدی در تولید ناخالص کشورهایمانند کنیا، نیجریه و اتیوپی را ایفا می‌کند. علاوه بر این، توسعه کشاورزی سبب بهبود نرخ اشتغال شده و محرک مهمی برای کاهش فقر و بیکاری در کشورها است (بیگی فیروزی و همکاران، ۱۴۰۲). علی‌رغم نقش برجسته بخش کشاورزی در اقتصاد ملی و اقتصاد روستایی این بخش با چالش‌هایی از قبیل تهدید، تخریب و آلودگی منابع پایه و بهره‌برداری بی‌رویه، خردشدن اراضی، بهره‌وری اندک منابع، بالابودن مخاطره فعالیت‌های کشاورزی، روند نزولی سرمایه‌گذاری و اشتغال، کمبود دانش و آگاهی، نبود پوشش همه‌جانبه بیمه، ضایعات زیاد محصولات کشاورزی، کمبود زیرساخت‌ها و ناکارآمدی بازار و بازاریابی مواجه است. صاحب‌نظران کارآفرینی کشاورزی را راهبردی مناسب برای حل برخی چالش‌های بخش کشاورزی و توسعه آن معرفی می‌نمایند (قاسمی و کهنوجی، ۱۴۰۰). کشاورزی صنعت ضروری برای بسیاری از کشورها است. از آنجا که کشاورزی مهم‌ترین زمینه‌ی تأمین معاش روستائیان فقیر است و علاوه بر آن، نقشی مهم در تولید و اشتغال مولد دارد، در شرایط کنونی اقتصاد ایران با ویژگی‌هایی بارز همچون بیکاری، عدم تحرک، محدودیت سرمایه‌گذاری، مدیریت تحرک‌بخشی و سرمایه‌گذاری، اهمیت این رسالت دوچندان می‌شود. امروزه، بخش کشاورزی با مباحثی نظیر رقابتی شدن بازار، آزادسازی تجاری، کاهش کنترل دولت در فعالیت‌های اقتصادی، خصوصی‌سازی، تمرکززدایی و کشاورزی رقابتی بین‌المللی

۱. مقدمه

در عصر حاضر، بخش کشاورزی به‌عنوان عامل کلیدی رشد و توسعه اقتصادی در ساختار شهری و روستایی از موضوعاتی است که همواره مورد بحث و اظهار نظر کارشناسان بوده است. رشد و توسعه بخش کشاورزی شرایط لازم برای رشد و توسعه سایر بخش‌ها را فراهم می‌کند و بدون آن عوامل و نهادهای لازم برای فعالیت دیگر بخش‌های اقتصادی فراهم نمی‌شود. همچنین توجه به موضوع کارآفرینی یکی از عوامل اساسی پیشرفت کشورها محسوب می‌شود. اقتصاد کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه برای فرار از بیکاری با کمک نیروی کارآفرینی، حیاتی دوباره یافته و این امر باعث توجه ویژه کشورهای مختلف به موضوع کارآفرینی شده است (اکبری و پروین، ۱۴۰۱). امروزه کارآفرینی به‌عنوان یک راهبرد در توسعه و شکوفایی جوامع انسانی عمل می‌کند که از طریق آن تمام عوامل و منابع و امکانات جامعه به طور خودجوش و از راه قرار گرفتن در یک روند تکاملی به سمت تحقق آرمان‌های بلند اجتماعی بسیج می‌شوند تا منشأ بسیاری از پیامدهای مثبت اجتماعی و اقتصادی گردند. اما نکته‌ای که باید به آن توجه شود، بحث فراگیر بودن کارآفرینی در میان گروه‌های مختلف است، به این معنا که کارآفرینی فقط مختص شهرها نمی‌باشد (شهبازی، ۱۴۰۱). در حوزه کشاورزی، کارآفرینی با توانایی شناسایی فرصت‌ها در زنجیره‌های ارزش و سپس هدایت منابع مورد نیاز به سمت بهره‌برداری از این فرصت‌ها و در نتیجه ایجاد ارزش و برداشت از پاداش/خطرات متعاقب سروکار دارد. این مفهوم در کلمه کشاورزی و کارآفرینی گنجانده شده است (ایکبوآکو^۱، ۲۰۲۱). بخش کشاورزی که اقتصاد اصلی روستا بر پایه آن شکل گرفته است، با توجه به سهم ۷ درصدی در GDP و سهم وزنی رشد اقتصادی ۲/۶۸ درصدی در رشد اقتصادی ۳/۰۸ درصدی کل کشور در سال‌های ۱۳۷۰-۹۳

^۱ Ikebuaku

شده است. کارآفرینی و کارآفرینان نخستین بار مورد توجه اقتصاددانان قرار گرفتند و از قرن ۱۶ میلادی تاکنون تمامی مکاتب اقتصادی به نوعی به تشریح کارآفرینی در نظریه‌های اقتصادی خود پرداخته‌اند. در کشورهای غربی واژه کارآفرینی از سال ۱۹۰۷ مطرح شد و در دهه‌ی ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ این واژه در مطبوعات اجتماعی رونق بیشتری یافت و در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ کاربردی جهانی یافت. در قرن بیستم این مفهوم برای تولید ثروت و یا خدمات بکار رفت و از ابتدای قرن حاضر مفهوم نوآوری و ابتکار نیز به تعریف کارآفرینی افزوده شد (تقی‌زاده فانی و شهبازی، ۱۴۰۲). به گفته براون و تورنتون^۲، نظریه کارآفرینی در سال ۱۷۲۵ توسط ریچارد کانتیلون^۳ (قرن هفدهم تا هجدهم) پایه‌گذاری شد که احتمالاً اولین محقق بود که نظریه کارآفرینی را با نظریه اقتصادی مرتبط کرد. تئوری کارآفرینی کانتیلون تعریف می‌کند که کارآفرینان در شرایط عدم قطعیت ریسک را تحمل می‌کنند یا ریسک‌پذیر هستند. تا قرن بیستم، اقتصاد شومپیتر^۴ توسط شومپیتر به کارآفرینی، به‌عنوان نیرویی برای «تخریب خلاق» توجه می‌کرد که اولین توسعه کارآفرینی در مدل‌های اصلی اقتصادی بود. بعدها، شولتز کارآفرینی را به‌عنوان «توانایی مقابله با عدم تعادل به‌جای [توانایی] مقابله با عدم اطمینان» تعریف کرد. شولتز بسط می‌دهد که کارآفرینی "یک فعالیت فراگیر در یک اقتصاد پویا" است (لی و همکاران^۵، ۲۰۲۳). مفهوم "کارآفرینی" به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نیروهای بالقوه اقتصادی در تاریخ بشر، در حدود سه دهه اخیر به‌طور جدی مطرح شده است. در دنیای امروز که اقتصاد آن رقابتی و مبتنی بر بازار است و با تغییرات سریع و تحولات بین‌المللی همراه است، همچنین گذار از جامعه صنعتی به جامعه اطلاعاتی و تغییر اقتصاد ملی به اقتصادی جهانی را تجربه می‌کند، کارآفرینی به‌عنوان "موتور توسعه اقتصادی" شناخته می‌شود. این مفهوم می‌تواند نقش بسزایی در رشد و توسعه اقتصادی کشورها ایفا

مواجه است؛ بنابراین، با توجه به تحولات صورت گرفته در بخش کشاورزی، افزایش نرخ بیکاری در این بخش و نقش کارآفرینی در توسعه اقتصادی، لزوم توجه به توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی روز به روز آشکارتر می‌شود (سواری ممینی و همکاران، ۱۳۹۷).

کارآفرینی کشاورزی محیط طبیعی روستایی و چالش‌های منحصربه‌فردی را که کارآفرینان روستایی با آن روبرو هستند برجسته می‌کند. تشویق کارآفرینی کشاورزی ممکن است درآمد، انعطاف‌پذیری و اتحاد بین تولید مواد غذایی و سایر خدمات را افزایش دهد و ممکن است مهاجرت شهری و وابستگی به یارانه‌ها را کاهش دهد (زیکافوس و همکاران^۱، ۲۰۲۳). در سال‌های اخیر یکی از مشکلات اساسی در روستاها رکود و کساد اقتصادی و در نتیجه بیکاری و مهاجرت... روستائیان است. توجه به کارآفرینی در روستاها با نگرش به مشکلاتی موجود در این نواحی از اهمیت زیادی برخوردار است. کارآفرینی با تأثیر مثبت بر رشد اقتصادی، رفاه اجتماعی و توسعه اجتماعی، راهبردی برای بهبود کیفیت زندگی، ایجاد فرصت‌های شغلی، افزایش بازدهی و بهره‌وری تولیدات روستایی، افزایش درآمد روستائیان، کاهش فقر و مهاجرت روستائیان است و بر این اساس نقش بسزایی در توسعه روستایی دارد (خسروی پور و شعبی، ۱۴۰۱). با توجه به اهمیت فزاینده این موضوع، پژوهش‌های متعددی به آن پرداخته‌اند؛ با این حال، بررسی جامع و مقایسه‌ای اثرات مثبت و منفی کارآفرینی در بخش کشاورزی کمتر مورد توجه بوده است؛ بنابراین، هدف پژوهش حاضر بررسی اثرات مثبت و منفی کارآفرینی در بخش کشاورزی و شناسایی راهکارهای تقویت مزایا و کاهش پیامدهای نامطلوب آن است.

۲. مبانی نظری پژوهش

۲.۱. کارآفرینی و کارآفرینی در بخش کشاورزی

واژه کارآفرینی، دیر زمانی پیش از آنکه مفهوم کلی کارآفرینی به زبان امروزه به وجود آید، در زبان فرانسه ابداع

² Brown & Thornton

³ Richard Cantillon

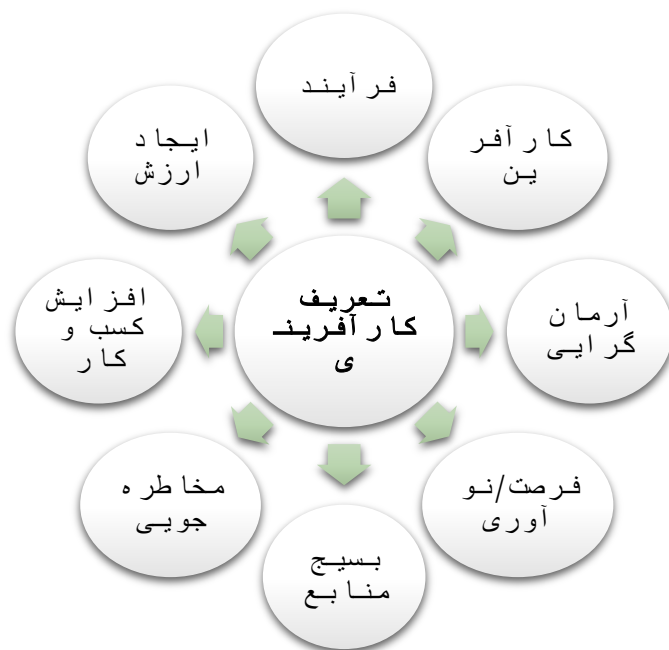
⁴ Schumpeter

⁵ Le et al

¹ Zickafoose et al

کنونی کشاورزی همراه است که حاصل همکاری بین عاملان اصلی کشاورزی و عاملان بیرونی با در نظر گرفتن شرایط و تحولات جهانی، فناوری نوین، فرهنگ روستایی و محدودیت‌های محیط‌زیستی در راستای دستیابی به الگوهای نو در کشاورزی برای بالابردن بهره‌وری و کارایی و دستیابی به بازارهای نو در مقیاس‌های بزرگ‌تر است (مظفری و همکاران، ۱۳۹۶).

کند و به افزایش بهره‌وری، ایجاد اشتغال و بهبود رفاه اجتماعی منجر شود (خسروی پور و همکاران، ۱۴۰۲). کارآفرینی کشاورزی به معنای فرایند شناسایی فرصت‌ها، تهدیدها و نقاط قوت و ضعف محیط‌های فعالیت از جمله کشاورزی با روش‌شناسی و سیاست‌گذاری خاص و جدید برای ایجاد تحول و دگرگونی در کشاورزی است. این تحول با ارائه تفکر، روش و تدبیری نو برای حل مشکلات گذشته و

شکل ۱. تعریف کارآفرینی (خسروی پور و همکاران، ۱۴۰۲)

(سوم و همکاران^۱، ۲۰۲۳). تحقیقات در مورد کارآفرینی کشاورزان عمدتاً بر تأثیر عواملی مانند دانش کارآفرینان، سرمایه اجتماعی و ویژگی‌های شخصی و همچنین عوامل خارجی مانند زیرساخت، محیط تأمین مالی و حمایت دولت متمرکز شده است (ژانگ و همکاران^۲، ۲۰۲۳). کارآفرینی کشاورزی نه تنها شامل کشاورزی و فعالیت‌های مرتبط می‌شود، بلکه فعالیت‌های صنعتی مانند ماشین‌آلات کشاورزی، لوازم کشاورزی، مواد شیمیایی، کودها و فراوری‌های محصولات کشاورزی را نیز در بر می‌گیرد

مک الوی (۲۰۰۵) در بیان مفهوم کارآفرینی کشاورزی و راه‌های تقویت کارآفرینی در کشاورزان به محیط اجتماعی و اقتصادی بخش کشاورزی توجه نموده و معتقد است همان‌طور که کارآفرینی، یک نوآوری در سیستم محسوب می‌شود، توسعه آن نیز با تأکید بر ابعاد فنی - اجتماعی بخش کشاورزی تحقق می‌یابد. از این رو، توسعه و تقویت فرهنگ کارآفرینی در کشاورزی را نیازمند تدوین راهبردهای کلان می‌داند (smit، ۲۰۰۵ نقل در منجری، ۱۳۹۸). کارآفرینی کشاورزی شامل نگرش و تکنیک‌های کارآفرینی است که در بخش کشاورزی برای بهبود شیوه‌های کشاورزی، کشف فرصت‌های جدید و پیشبرد رشد اقتصادی استفاده می‌شود

¹ Soam et al

² Zhang et al

را حل کند. همچنین، چالش‌های روزافزون رودرروی کشاورزی مانند قیمت‌های پایین تولیدات کشاورزان، افزایش هزینه‌ها و نوسان بازار محصولات کشاورزی، درآمد کشاورزان را روزبه‌روز کاهش می‌دهد. وجود این مشکلات باعث شده که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان به دنبال راهکارهای مناسبی برای بیرون رفتن از این مشکلات و توسعه باشند. در این راستا، کارآفرینی جایگاهی مهم را در بخش کشاورزی و اقتصادهای مدرن به خود اختصاص داده، چراکه کارآفرینی منبع اصلی حداکثرسازی بهره‌وری در این حوزه به شمار می‌رود (منوری فرد و همکاران، ۱۴۰۲). کارآفرینی کشاورزی فراهم‌کننده‌ی زمینه‌ی اشتغال، افزایش درآمد و تولید ثروت، بهبود کیفیت زندگی و کمک‌کننده به افراد محلی برای مشارکت در اقتصاد است (منجری، ۱۳۹۵). کارآفرینی در کشاورزی با ابداع و ترویج فناوری مناسب، افزایش اشتغال، ترغیب سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، استفاده بهینه از منابع، عرضه مناسب محصولات با توجه به نیاز بازار و به‌طور کلی افزایش درآمد و رونق اقتصادی در جامعه از طریق تزریق نیروی انسانی کارآمد و خلاق نقش مهمی در چرخه فعالیت‌های کشور دارد (قاسمی و کهنوجی، ۱۴۰۰).

اهمیت کارآفرینی در کشاورزی از لحاظ جنبه‌های زیر قابل توجه است: متنوع‌سازی فعالیت‌های کشاورزی با در نظر گرفتن ویژگی‌های کشاورزی - اقلیمی و اقتصادی - اجتماعی مناطق مورد نظر، افزودن ارزش به محصولات کشاورز و در نتیجه افزایش صادرات محصولات زراعی و غذایی به خارج از جامعه محلی و خارج از کشور، کاهش ضایعات ناشی از فساد مواد غذایی و ایجاد اشتغال و کمک به حل مشکل بیکاری در مناطق روستایی و بخش کشاورزی (قادرمزی، ۱۳۹۸).

۴. روش پژوهش

طرح پژوهش، جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

روش تحقیق حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی است. جامعه پژوهش شامل کلیه مطالعات، اسناد و متون نظری و کاربردی مرتبط با کارآفرینی کشاورزی، توسعه اقتصادی در بخش کشاورزی و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی ناشی از آن

(گاریما و همکاران^۱، ۲۰۲۳). گزینه‌های کارآفرینی که کشاورزان به کار گرفته‌اند؛ شامل پیاده‌سازی تخصصی محصول انتخابی، تنوع شرکت، بازرگاری، ارتقای سطح تولید، توسعه محصول، نوآوری فرایند و یکپارچه‌سازی عمودی است (آکوداهو و همکاران^۲، ۲۰۲۲). در یک تعریف جامع، کارآفرینی مجموعه تلاش‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حتی سیاسی است که موجب می‌شود وضعیت اشتغال و درآمد در جامعه بهبود یابد. این مجموعه فعالیت‌ها، سرمایه‌گذاری در یک بازه زمانی و مقیاس مکانی را بهبود می‌بخشد؛ موجب پایداری بلندمدت اقتصادی و اجتماعی می‌شود؛ تاب‌آوری و رقابت‌پذیری را افزایش می‌دهد و می‌تواند جامعه هدف را با شرایط دائماً در حال تغییر، سازگار کند (یوسفی و رضائی‌مقدم، ۱۴۰۳).

۳. اهمیت و ضرورت توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی

امروزه به دلیل وجود تغییرات و تحولات متعددی نظیر جهانی‌شدن، توسعه بازار، رشد جمعیت و توسعه جوامع، بیکاری و دگرگونی در بازار کار کشاورزی، اصلاحات ساختاری و سیاست‌های کشاورزی، جهانی‌سازی تجارت، امنیت غذایی و مباحث زیست‌محیطی توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی به یک ضرورت و نیاز جدی تبدیل شده و این ضرورت به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، به نحو فزاینده‌ای در حال افزایش است. اسمیت (۲۰۰۴) کارآفرینی را مهم‌ترین بعد کشاورزی و یکی از اهداف اصلی توسعه جوامع روستایی دانسته و معتقد است وظیفه دولت‌ها تدوین برنامه‌های استراتژیک برای توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی است (Smit, 2004) نقل در قاسمی و کهنوجی، ۱۴۰۰). با توجه به تمامی تلاش‌هایی که به‌منظور حداکثرسازی بهره‌وری کشاورزی صورت گرفته، آن‌چنان‌که باید این امر با موفقیت همراه نبوده و راه‌حل‌های قبلی نتوانسته‌اند مشکلاتی نظیر فقر، اشتغال و پایداری کشاورزان

¹ Garima et al

² Akowedaho et al

است. نمونه پژوهش شامل متون و مطالعات مرتبط با کارآفرینی در بخش کشاورزی و اثرات مثبت و منفی آن است.

روش اجرا

در این پژوهش جهت گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و به صورت فیش‌برداری از منابع مکتوب و مطالعات پیشین مرتبط با کارآفرینی در بخش کشاورزی، توسعه اقتصادی و اثرات مثبت و منفی آن استفاده شد. سپس داده‌ها به صورت تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفتند.

یافته‌ها

باتوجه به هدف پژوهش و اهمیت کارآفرینی در بخش کشاورزی به عنوان عاملی کلیدی در رشد و توسعه اقتصادی روستاها و کشور، در ادامه به مهم‌ترین یافته‌های به دست آمده پرداخته شده است:

یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که کارآفرینی در این بخش دارای اثرات مثبت متعددی از جمله افزایش درآمد کشاورزان، ایجاد اشتغال پایدار، ارتقای بهره‌وری تولیدات کشاورزی و کاهش مهاجرت روستاییان است. همچنین، کارآفرینی کشاورزی می‌تواند زمینه‌ساز توسعه فناوری‌های نوین در کشاورزی شود و موجب ارتقای امنیت غذایی گردد. با این حال، یافته‌ها بیانگر برخی پیامدهای منفی نیز هستند؛ از جمله نوسانات بازار، ریسک‌های طبیعی و تغییرات اقلیمی و بیکاری در کوتاه‌مدت اشاره کرد که می‌تواند رشد و پایداری کارآفرینی در این بخش را تحت تأثیر قرار دهد.

بنابراین، تقویت سیاست‌ها و حمایت‌های دولتی، آموزش‌های تخصصی و فراهم کردن زیرساخت‌های مناسب می‌تواند به کاهش چالش‌ها و بهره‌برداری بهتر از فرصت‌ها کمک کند.

۵. اثرات کارآفرینی در بخش کشاورزی

کارآفرینی با اثرات مثبت بر جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی مناطق، منجر به تقویت فرهنگ و هویت محلی، تنوع‌بخشی به فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی و خدماتی روستایی و حفظ جمعیت با کمترین آسیب‌رسانی به محیط روستایی می‌شود (شهبازی، ۱۴۰۱). در این میان، یک فعالیت

کارآفرینی کشاورزی در جوامع روستایی تحت تأثیر عوامل گوناگون شکل می‌گیرد که دارای تأثیرات و نتایج گوناگون مثبت و منفی است. از دیدگاه آلیسون یک فعالیت کارآفرینی تحت تأثیر عوامل گوناگونی، مانند ویژگی‌ها و انگیزه‌های فردی، آموزش، فرهنگ و آداب رسوم، قوانین، سیاست‌ها و دانش فنی است که می‌تواند آثار و نتایج مختلفی را به لحاظ الگوهای رفتاری، اقتصادی، اجتماعی و غیره در بر داشته باشد (Alison، ۱۹۹۰، نقل در شکور و همکاران، ۱۴۰۲). فعالیت‌های کارآفرینانه به عنوان پاسخی به رکود و مشکلات موجود در بخش کشاورزی و همچنین به عنوان یک استراتژی بقا برای خانوار روستایی در نظر گرفته می‌شود (خسروی‌پور و همکاران، ۱۴۰۲). اثرات کارآفرینی در بخش کشاورزی را می‌توان در دو دسته کلی اثرات مثبت و منفی بررسی کرد:

۵.۱. اثرات مثبت کارآفرینی در بخش کشاورزی

ایجاد شغل: کارآفرینی عامل مهمی برای توسعه اقتصادی است که اشتغال را در هر سطح ایجاد می‌کند و فرصت جدیدی برای کارآفرینان فراهم می‌کند تا درآمد و دارایی خود را افزایش دهند. در واقع، کارآفرینی در بخش کشاورزی، با افزایش اشتغال در بخش کشاورزی، کاهش فقر و کاهش مهاجرت‌های روستایی، عامل مهمی برای توسعه اقتصادی است (ایزدی و قبری، ۱۴۰۰). بخش کشاورزی دارای پتانسیل‌های افزایشی غیر قابل مقایسه با دیگر بخش‌های اقتصادی است و می‌تواند به عنوان بخش مهمی در اشتغال‌زایی ایفای نقش کند و به عنوان حل‌کننده مسئله بیکاری باشد. همچنین به دلیل اقتصادی‌تر بودن ایجاد اشتغال آن نسبت به صنعت، سهولت بیشتر ادغام در بازارهای جهانی، قابلیت ارتقای کیفی نظام تولید کشاورزی در سطح امکانات موجود کشور، نگهداری جمعیت روستایی در روستاها از طریق توسعه اشتغال کشاورزی و کم شدن هزینه‌های هنگفت تأمین خدمات شهری دارای مزیت اشتغال‌زایی بیشتری نسبت به صنعت است (سواری ممبنی و همکاران، ۱۳۹۷). افزایش درآمد کشاورزان و تولیدکنندگان توسعه روستایی و ایجاد اشتغال در بخش کشاورزی ارتباط

کشاورزی در تولید و اشتغال مولد، و همچنین وجود معضلات بیکاری، عدم رغبت به سرمایه‌گذاری و مهاجرت جمعیت فعال از روستاها به شهر و تبدیل شدن به جامعه مصرفی و تخلیه روستا باعث اهمیت مضاعف کشاورزی در زمینه ایجاد اشتغال و امنیت غذایی کشور شده است (منوری‌فرد، ۱۴۰۲).

تحریک توسعه اقتصادی در مناطق روستایی: محققان عموماً موافق هستند که کارآفرینی وسیله مهمی برای افزایش عملکرد اقتصادی کشاورزی و تحریک رشد اقتصادی روستایی با افزایش فعالیت کارآفرینی در سراسر جهان در سال‌های اخیر است (پان و همکاران^۱، ۲۰۲۴). جایگاه و نقش روستاها در فرایندهای توسعه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در مقیاس‌های منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی و نتایج توسعه‌نیافتگی مناطق روستایی، مانند فقر زیاد، افزایش نابرابری، رشد سریع جمعیت، بیکاری، مهاجرت و ... موجب توجه به توسعه روستایی بیشتر از توسعه شهری شده است. کشاورز کارآفرین به فردی می‌گویند که با استفاده از آینده‌نگری ویژه خود، مدنظر قراردادن منابع و محدودیت‌های محیطی، گرفتن تجربه و عبرت آموزی از گذشته خود و دیگران، یادگیری متناسب با علم و دانش بومی و جدید توأم با مخاطره‌پذیری، نوآوری و شکوفایی خلاقیت به ارزیابی و شناسایی بهترین و مناسب‌ترین فرصت‌های اقتصادی همت گماشته و با استفاده از استعداد و مشاوره به استفاده اقتصادی از فرصت‌های کشف شده در بخش کشاورزی بپردازد (سردار شهرکی و تاش، ۱۴۰۲).

کاهش مهاجرت به شهرها: اگر روستاها را محورهای استراتژیک کشاورزی و تولیدات و فرآورده‌های غذایی جامعه بدانیم که نیاز به آن روبه‌افزایش گذاشته است به نقش بی‌نظیر آن در پیشرفت و رشد و شکوفایی پی خواهیم برد و درک خواهیم کرد که نادیده‌گرفتن سهم روستا و روستانشینان هزینه‌ها و تبعات ناگواری را در پی خواهد نهاد، همانند آن چیزی که امروزه تحت عنوان معضلات اجتماعی - اقتصادی یاد شده و باعث بی‌نظمی‌ها و اضطراب‌های

نزدیکی با کارآفرینی دارد و کارآفرینی می‌تواند باعث تسریع روند توسعه در روستاها شود و همچنین درآمد کشاورزان و سایر شاغلان را بهبود بخشد (شکور و همکاران، ۱۴۰۲). رشد بخش تولید کشاورزی: بخش کشاورزی همانند سایر بخش‌های اقتصادی دارای قابلیت و ظرفیت بالایی برای کارآفرینی است. اما متأسفانه علی‌رغم رشد سهم تولید بخش کشاورزی از ۶/۲ درصد از تولید ناخالص داخلی در سال ۱۳۸۴ به ۷/۷ درصد در سال ۱۳۹۸، سهم شاغلان این بخش از ۲۴/۷ درصد در سال ۱۳۸۴ به ۱۷/۸ درصد در سال ۱۳۹۸ کاهش یافته است. این در حالی است که سهم شاغلان بخش‌های صنعت و خدمات در سال‌های مذکور به ترتیب از ۳۰/۳ درصد و ۴۴/۹ درصد به ۳۲ درصد و ۵۰/۲ درصد افزایش یافته است (ضیاءآبادی و قنبری، ۱۴۰۱). تولیدات کشاورزی و فعالیت‌های مرتبط (فرآوری مواد غذایی، تنوع زیستی، حفاظت از محیط‌زیست، مصرف و گردشگری) به عنوان پایه و اساس فعالیت‌های کارآفرینی کشاورزی با هدف ایجاد ارزش افزوده عمل می‌کنند. این شامل فرصت‌هایی برای ایجاد کالاها و خدمات جدید یا زنجیره‌های ارزش جدید می‌شود (آکوداهو و همکاران، ۲۰۲۲).

تقویت امنیت غذایی: تحولات و چالش‌های اخیر (به‌عنوان مثال تغییر اقلیم، افزایش تسلط و نفوذ روستایی در زنجیره‌های غذایی مدرن، آزادسازی بازار، حمایت ناکافی دولت و غیره) به‌گونه‌ای است که خانوارهای روستایی به طور فزاینده‌ای باید کارآفرین باشند و برای ادامه حیات خود نیاز به توسعه مهارت‌ها و توانایی‌های جدید دارند و یا همچنان رقابتی بمانند. همان‌طور که در بیشتر کشورهای درحال-توسعه، کارآفرینی به یکی از ارجح‌ترین ابزارها برای حل مشکلات فقر خانوار روستایی، ناامنی غذایی خانوار، گرسنگی، نابرابری و بیکاری تبدیل شده است. این چالش‌ها در سطح جهانی، اطمینان از این است که خانوارهای روستایی از طریق تولید خود و یا توزیع عادلانه مواد غذایی به کمیت و کیفیت غذایی کافی دسترسی پیدا می‌کنند که اطمینان از دستیابی به غذا در سطح خانوارها را فراهم می‌کند (اقبالی کلهر و همکاران، ۱۴۰۱). باتوجه به جایگاه مهم

¹ Pan et al

۵.۲. اثرات منفی کارآفرینی در بخش کشاورزی

مناطق روستایی از چالش‌های راهبردی متعددی از قبیل فقر، تخریب محیط‌زیست، تداوم نابرابری در توزیع فرصت‌ها و منابع میان نواحی شهری و روستایی رنج می‌برند و این خود بیان‌کنندهٔ زمینهٔ نارضایتی اکثریت روستاییان از شرایط زندگی و زیست اقتصادی در روستاست. البته، کاهش ارزش کشاورزی به‌عنوان یک حرفه، درآمد پایین کشاورزان و اضافه‌شدن جمعیت روستایی به جمعیت شهری این مشکلات را دوچندان کرده است. همچنین، سکونتگاه‌های روستایی کشور نیز به‌واسطهٔ عدم دسترسی یا دسترسی ضعیف به بسیاری از امکانات و خدمات آموزشی، بهداشتی، ارتباطی، اعتباری، حمل‌ونقل و زیرساختی که اغلب ناشی از سوءمدیریت نهادهای متولی توسعهٔ روستایی در کشور است با چالش‌های متعددی از جمله مهاجرت، ناامنی غذایی، فقر، بیکاری، تخریب محیط‌زیست، حاشیه‌نشینی، بیماری، اعتیاد و بزهکاری مواجه‌اند و قشر تلاش‌گر روستایی را به‌سوی آینده‌ای مبهم سوق می‌دهند تا جایی که بسیاری از محققان آیندهٔ بیمناکی را برای قشر تلاش‌گر روستایی کشورمان پیش‌بینی می‌کنند (فردوسی و همکاران، ۱۴۰۱).

برخی از مهم‌ترین اثرات منفی ناشی از کارآفرینی در بخش کشاورزی مورد اشاره قرار می‌گیرد.

افزایش وابستگی به فناوری‌ها و نوسانات بازارها: برخی از فعالیت‌های کارآفرینی روستایی ممکن است مانع پیشرفت فناوری‌های بومی شوند و باعث نوسانات بازار شوند. کارآفرینان نوآور گاهی به فناوری‌های مدرن مانند بذره‌های اصلاح‌شده ژنتیکی و فناوری‌های دیجیتال وابسته‌اند که این وابستگی ممکن است انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری آن‌ها را در مواجهه با تغییرات بازار یا شرایط محیطی محدود کند (پان و همکاران، ۲۰۲۴).

ایجاد رقابت غیرمنصفانه: ورود بسیاری از نواحی روستایی در اقتصادهای بزرگ‌تر و به‌ویژه در سطوح جهانی، روستاییان با شرکت‌ها و ابرقدرت‌هایی مواجه می‌شوند که قدرت رقابت با آن‌ها را ندارند و به دنبال تلاش برای رقابت با آن‌ها، تمام منابع روستایی خود را مصرف می‌کنند؛ همین روستاها به

اجتماعی در اشکال مختلف به‌ویژه ناامنی‌ها، ناهنجاری‌های رفتاری، کج‌خلقی‌های اجتماعی و بداخلاقی‌ها و نیز بروز پدیده‌های شومی همچون رشد بی‌رویه مهاجرت، افزایش میزان حاشیه‌نشینی در اطراف کلان‌شهرها و بسیاری مشکلات دیگر است. کارآفرینی می‌تواند منجر به توزیع مناسب درآمد و ایجاد تعادل منطقه‌ای گردد و در نهایت توسعه اقتصادی، اجتماعی و رفاه در روستاها را به همراه داشته باشد که یکی از نتایج آن کاهش پدیده مهاجرت به شهرها است (تقی‌زاده فانید و شهبازی، ۱۴۰۲). توسعه اشتغال کشاورزی می‌تواند از روند مهاجرت شدید روستاییان به شهرها بکاهد که به نوبه خود این فرایند هزینه‌های هنگفت تأمین خدمات شهری را که یکی از موانع جدی هدایت منابع مالی به سمت فعالیت تولیدی است، کاهش دهد (قادرمزی، ۱۳۹۸).

حفظ محیط‌زیست و کشاورزی پایدار: از یک سو، کارآفرینی نوآورانه در میان کشاورزان می‌تواند منجر به به‌کارگیری شیوه‌های جدید و پایدار کشاورزی شود که اثرات نامطلوب کشاورزی بر محیط‌زیست را کاهش می‌دهد. به‌عنوان مثال، کشاورزانی که در فعالیت‌های کارآفرینی نوآورانه مشارکت دارند، بیشتر احتمال دارد شیوه‌هایی مانند خاک‌ورزی حفاظتی را اتخاذ کنند که فرسایش خاک را کاهش داده و سلامت خاک را بهبود می‌بخشد. علاوه بر این، کارآفرینی نوآورانه کشاورزان می‌تواند به توسعه فناوری‌های سبز و محصولات دوستدار محیط‌زیست کمک کند و از این طریق به کاهش اثرات زیست‌محیطی کشاورزی و ترویج توسعه اقتصادی پایدار و سبز کمک کند (پان و همکاران، ۲۰۲۴).

توسعه بازارهای جدید: کارآفرینی با تنوع‌بخشی به تولید محصولات و افزایش سطح اشتغال و کسب‌وکار در سطح جامعه، نابرابری و شکاف اقتصادی و اجتماعی را در جوامع کاهش می‌دهد و عاملی تسهیلگر در رسیدن به توسعهٔ پایدار است. توسعهٔ کارآفرینی با افزایش رقابت‌پذیری و تحریک نوآوری‌ها نیز به اشتغال‌زایی، افزایش تولیدات و ارزش افزوده محصولات روستاییان و در نهایت توسعهٔ روستایی خواهد انجامید (تقی‌زاد فانید و شهبازی، ۱۴۰۲).

و فرهنگی بهره‌برداران و دلایل دیگر هزینه‌های زیادی را به بار می‌آورد (موسوی و محمدزاده، ۱۳۹۸).

۶. راهکارها و پیشنهادات برای تقویت اثرات مثبت و کاهش پیامدهای منفی کارآفرینی در بخش کشاورزی

باتوجه به اثرات مثبت و منفی ناشی از توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی، ارائه راهکارهای منسجم برای تقویت نقاط قوت و کاهش آسیب‌ها، ضروری است. در این راستا، نکات زیر قابل توجه‌اند:

در مناطق روستایی، باوجود کشاورزان خلاق، نوآور و کوشا، فعالیت کارآفرینانه چندان نهادینه نشده است؛ زیرا، موانع و محدودیت‌های گوناگونی مانند فقدان آموزش و مهارت کافی، مشکل تأمین مالی کشاورزان، نبود دورنمایی مشترک از نوآوری، عدم دسترسی به اطلاعات موثق و شفاف، ساختار مکانیکی، فقدان فرهنگ حمایت از کارآفرینی، فاصله از بازار و خدمات، گسستگی‌های درونی جامعه روستایی، روحیه پایین مشارکت جمعی همه و همه، سبب اندک بودن تعداد کارآفرین کشاورز شده است (قاسمی و کهنوجی، ۱۴۰۰).

از میان برداشتن موانعی چون واسطه‌ها، عدم درک متقابل کشاورزان و مروجان، گرانی نهاده‌های تولید و اعمال سیاست‌های حمایتی مانند اعطای تسهیلات کم‌بهره و بلندمدت، بیمه محصولات کشاورزی، آموزش کشاورزان، حمایت از طرح‌های خلاقانه و مفید و دیگر راه کارهای سودمند در زمینه بالابردن سطح رفاه کشاورزان، می‌تواند این کارآفرینان بالقوه را در توسعه کارآفرینی یاری نماید و جذب نیروهای مستعد به سمت فعالیت‌های کشاورزی را سرعت بخشد. از جمله سیاست‌ها و راهکارهای مهمی که می‌توانند در فرایند کارآفرینی کشاورزی، شکل مؤثری داشته باشند و منجر به توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شوند، عبارت است از:

- ۱- توسعه زیرساخت‌های اجتماعی؛
- ۲- انجام توأم تحقیق و توسعه؛
- ۳- افزایش کیفیت نیروی انسانی؛
- ۴- افزایش کیفیت مدیریت؛

نواحی بدون منابع تبدیل شده و نیازمند کمک خواهند بود (نمی، ۲۰۰۵ نقل در رضائی مقدم و معصومی، ۱۳۹۷).

آسیب به تنوع زیستی: گزارش رسمی IPBES (۲۰۲۴) تأکید می‌کند که کاهش جهانی تنوع زیستی در تمامی سطوح از جمله سطح گونه‌ها و اکوسیستم‌ها، با اختلال در کارکرد اکوسیستم‌ها، کاهش دسترسی به آب سالم، کاهش امنیت غذایی، مخاطرات بهداشتی و کاهش تاب‌آوری در برابر تغییرات اقلیمی همراه است.

عدم توجه به الزامات زیست‌محیطی: کارآفرینی کشاورزی ممکن است طیف وسیعی از مسائل زیست‌محیطی و چالش‌های اجتماعی، مانند تخریب خاک، رهاکردن زمین‌های کشاورزی، آلودگی آب، اتلاف منابع، آوارگی جوامع محلی و سایر درگیری‌های اجتماعی را به همراه داشته باشد (پان و همکاران، ۲۰۲۴).

بیکاری در کوتاه‌مدت: بررسی وضعیت اشتغال در نواحی روستایی، در چند دهه اخیر نشان می‌دهد که معضل بیکاری گریبان‌گیر اقتصاد روستایی شده، این در حالی است که در سایر کشورهای درحال توسعه آسیایی، نرخ بیکاری بسیار پایین‌تر است (قاسمی و کهنوجی، ۱۴۰۰).

تضعیف کشاورزی سنتی: استفاده از روش‌های سنتی در کشاورزی سبب کاهش حجم تولیدات و کارایی منابع می‌شود و علاوه بر آن، باعث وابستگی نیز می‌شود. به موازات گذر از کشاورزی سنتی به کشاورزی بازارمحور، مشکلات کشاورزان در زمینه عرضه محصولات به بازار نیز تشدید می‌شود. با افزایش جمعیت و نیاز گسترده به غذا، کشاورزی به روش‌های ابتدایی و با عملکرد پایین، پاسخگوی این نیازها نیست. اگر چه این نظام سنتی اثرات منفی کمتری در آلودگی محیط‌زیست دارد، اما به دلیل پراکندگی و کوچک بودن اراضی، پایین بودن راندمان تولید، استفاده از تکنولوژی‌های قدیمی، رشد روزافزون جمعیت و همچنین داشتن اثرات منفی بر اراضی کشاورزی به دلیل شخم در جهت شیب و نداشتن توان مالی کشاورزان برای سرمایه‌گذاری در امور زیربنایی، تخریب جنگل‌ها و مراتع به دلیل فقر اقتصادی

اکبری، مرتضی و پروین، فاطمه (۱۴۰۱). شناسایی مؤلفه‌های توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی مبتنی بر فناوری اطلاعات. مطالعات کارآفرینی و توسعه پایدار کشاورزی، ۹ (۳)، صص ۸۶-۷۱.

ایزدی، علی و قنبری، سیروس (۱۴۰۰). کارآفرینی کشاورزی و توسعه مناطق روستایی (مورد مطالعه: دهستان رشتخوار). فصلنامه روستا و توسعه پایدار فضا، دوره دوم، شماره اول، پیاپی ۵، صص ۳۸-۱۹.

بیگی فیروزی، الله‌یار؛ باشکوه اجیرلو، محمد؛ سیف الهی، ناصر و زارعی، قاسم (۱۴۰۲). مرور سیستماتیک کتاب‌سنجی و تحلیل محتوای مطالعات سیستم توزیع محصولات کشاورزی. پژوهش‌های مدیریت در ایران، دوره ۲۷، شماره ۳، صص ۱۹۵-۱۶۲.

تقی‌زاده فانید، ابوالقاسم و شهبازی، حسین رضا (۱۴۰۲). کارآفرینی روستایی در محمودآباد خدابنده (زنجان): چشم اندازها و چالش‌ها. جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۶، شماره ۲، صص ۳۱۴-۲۹۸.

خالدی، کوهسار؛ کاظمی، سید حسن و شاهمرادی فرد، منوچهر (۱۳۹۷). تبیین جایگاه واقعی بخش کشاورزی ایران در اقتصاد ملی با تمرکز بر ارزش افزوده کسب‌وکار کشاورزی. اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال بیست و ششم، شماره ۱۰۴، صص ۲۶۸-۲۳۹.

خسروی پور، بهمن و شعبی، عبدالحسین (۱۴۰۱). نقش و ضرورت کارآفرینی در توسعه روستایی و کشاورزی. جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۵، شماره ۳، صص ۲۲۰-۲۰۵.

خسروی پور، بهمن؛ اسداله‌پور، مهین و فرندپور، ناهید (۱۴۰۲). بررسی و تحلیل فرصت‌های کارآفرینانه در روستاها. جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۶، شماره ۱، صص ۴۰-۲۳.

رضائی‌مقدم، کوروش و معصومی، احسان (۱۳۹۷). کارآفرینی روستایی پایدار: پاسخی به پیامدهای توسعه بی‌حدومرز کارآفرینی در نواحی روستایی. نشریه کارآفرینی در کشاورزی، جلد پنجم، شماره دوم، صص ۱۰۴-۸۳.

سردارشهرکی، علی و تاش، مهیم (۱۴۰۲). اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی - کشاورزی در منطقه سیستان. راهبردهای کارآفرینی در کشاورزی، سال دهم، شماره ۲، صص ۴۵-۳۱.

سواری ممبئی، آمنه؛ خسروی پور، بهمن؛ برادران، مسعود و یزدان‌پناه، مسعود (۱۳۹۷). پتانسیل اشتغال‌زایی بخش کشاورزی

۵- توسعه آموزش (با تحریک انگیزه‌ها، پرورش ویژگی‌ها و آموزش مهارت‌ها)؛

۶- توسعه فناوری (قادرمزی، ۱۳۹۸).

افزایش و تأمین پایدار مواد غذایی، امنیت غذایی و ارتقا بهره‌وری کشاورزی مستلزم افزایش کارایی، اصلاح ساختار مدیریتی و بهینه‌سازی کشاورزان از طریق افزایش توانایی تصمیم‌گیری، خلاقیت، ریسک‌پذیری، مسئولیت‌پذیری، برقراری ارتباط و فردشناسی و به‌طورکلی توانمندسازی کشاورزان میسر است (موسوی و محمدزاده، ۱۳۹۸).

۷. نتیجه‌گیری

کارآفرینی در بخش کشاورزی به‌عنوان محرکی حیاتی در توسعه اقتصادی روستاها و ارتقای سطح زندگی جوامع کشاورزی نقش بسزایی دارد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که کارآفرینی کشاورزی با ایجاد اشتغال پایدار، افزایش درآمد کشاورزان، ارتقای بهره‌وری تولید و توسعه فناوری‌های نوین، می‌تواند موجب رشد پایدار اقتصادی و امنیت غذایی شود. با این حال، چالش‌هایی از جمله نوسانات بازار، ریسک‌های طبیعی و اثرات زیست‌محیطی نیز وجود دارد که ممکن است مانع تحقق کامل مزایا گردد؛ بنابراین، اتخاذ سیاست‌های حمایتی مناسب، تقویت آموزش‌های تخصصی و فراهم‌آوردن زیرساخت‌های لازم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است تا ضمن کاهش مخاطرات، ظرفیت‌های بالقوه کارآفرینی کشاورزی به بهترین نحو به کار گرفته شود. بدین ترتیب، کارآفرینی کشاورزی می‌تواند به‌عنوان رکن کلیدی توسعه پایدار در بخش کشاورزی و بهبود شرایط اقتصادی و اجتماعی مناطق روستایی مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

منابع

اقبال‌ی کلهر، پروانه؛ امیدنی نجف‌آبادی، مریم و میردامادی، سید مهدی (۱۴۰۱). بررسی صلاحیت‌های کارآفرینی کشاورزی بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی بخش ماهیدشت، استان کرمانشاه. راهبردهای کارآفرینی در کشاورزی، سال نهم، شماره ۱۷، صص ۲۵-۱۵.

در مناطق روستایی شهرستان مشهد. فصلنامه روستا و توسعه پایدار فضا، دوره دوم، شماره چهارم، پیاپی ۸، صص ۷۹-۱۰۰.

مظفری، رضا؛ محمدی خیاره، محسن؛ خیراندیش، مسعود و جهانبخش رستمی، معصومه (۱۳۹۶). اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی کشاورزی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: دهستان کوهستان شهر رستمکلا). راهبردهای کارآفرینی در کشاورزی، سال چهارم، شماره ۷، صص ۳۸-۳۰.

منجری، نسیم (۱۳۹۸). شناسایی و اولویت‌بندی راهبردهای توسعه کارآفرینی در بخش کشاورزی استان خوزستان. راهبردهای کارآفرینی در کشاورزی، سال ششم، شماره ۱۲، صص ۹-۱.

منوری فرد، فیض‌الله؛ حسین‌پور، مهدی؛ مرتضایی، مهتاب و خدایی، عطیه (۱۴۰۲). شناسایی عوامل مؤثر بر تقویت کارآفرینی جمعی در بخش کشاورزی. ترویج علم، سال چهاردهم، شماره بیست-وپنج، صص ۱۸۸-۱۶۸.

موسوی، مرضیه و سعید، محمدزاده (۱۳۹۸). توانمندسازی کشاورزان به منظور گذار از کشاورزی سنتی به کشاورزان بازارمحور. نشریه کارآفرینی در کشاورزی، جلد ششم، شماره سوم، صص ۲۲-۱.

یوسفی، یوسفی، عهدیه و رضائی‌مقدم، کورش (۱۴۰۳). توسعه کارآفرینی کسب‌وکارهای صندوق اعتبارات خرد زنان روستایی شهرستان مرودشت. راهبردهای کارآفرینی در کشاورزی، سال یازدهم، شماره ۲، صص ۲۰-۱.

و توسعه روستایی در چارچوب کارآفرینی جوانان روستایی. جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۱، شماره ۳، صص ۷۸۸-۸۰۰.

شکور، علی؛ شجاعی فرد، علی؛ تیموری، سمانه (۱۴۰۲). بررسی اشتغال‌زایی تقاضا محور و توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان‌های شیراز، بوشهر، چابهار و رشت. دوره ۷، شماره ۱ (پیاپی ۱۵)، مهندسی جغرافیایی سرزمین، صص ۹۰-۷۵.

شهبازی، حسین رضا (۱۴۰۱). کارآفرینی کشاورزی راهبردی در توسعه پایدار روستایی. جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۵، شماره ۲، صص ۲۴۸-۲۳۴.

ضیاءآبادی، مریم و قنبری، سلیمه (۱۴۰۱). برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه کارآفرینی کشاورزی در استان کرمان (کاربرد تحلیل سلسله‌مراتبی فازی و سوات). راهبردهای کارآفرینی در کشاورزی، سال نهم، شماره ۱۸، صص ۸۱-۶۸.

فردوسی، سارا؛ فرجی سبکبار، حسنعلی؛ دربان آستانه، علیرضا و خانی، فضیله (۱۴۰۱). ارزیابی فرصت‌های کارآفرینی در نواحی روستایی و نقش دولت در ارتقای آن مطالعه موردی: روستاهای شهرستان بهبهان. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۵۴، شماره ۱، صص ۲۵۱-۲۳۵.

قادرمزی، حسین (۱۳۹۸). واکاوی نقش کارآفرینی کشاورزی در اشتغال و توسعه روستایی. جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۱، شماره ۴، صص ۲۰۱-۱۸۸.

قاسمی، مریم و کهنوجی، فاطمه (۱۴۰۰). سطح توسعه کارآفرینی کشاورزی در بین کارآفرینان خرد و نقش عوامل فردی مؤثر بر آن

Akowedaho, B. D., Guinin Asso, I., O'heix, B. C. P., Adéchian, S. A., & Baco, M. N. (2022). Access to land for agricultural entrepreneurial activities in the context of sustainable food production in Borgou, according to land law in Benin. *Land*, 11(9), 1381.

Garima, Dhingra, A., Centobelli, P., & Cerchione, R. (2023). Factors and Activities Considered by First Generation Agripreneurs for Agri-Business Sustainable Development: A Study of Haryana, India. *Sustainability*, 15(9), 7109.

Ikebuaku, K. (2021). Youth agricultural entrepreneurship as a vehicle for employment creation in Nigeria: A capability approach. (Thesis). University of the Western Cape.

Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES). (2024). *Summary for Policymakers: Thematic Assessment on Nexus Among Biodiversity, Water, Food and Health*.

Le, T. H., Nguyen, C. P., & Bui, M. T. (2023). Is Entrepreneurship the Key to Achieving Environmental Sustainability? A Data-Driven Analysis from the Asia-Pacific Region. *Sustainability*, 15(19), 14523.

Pan, Y., Zhang, S., & Zhang, M. (2024). The impact of entrepreneurship of farmers on agriculture and rural economic growth: Innovation-driven perspective. *Innovation and Green Development*, 3(1), 100093.

- Soam, S. K., Rathore, S., Yashavanth, B. S., Dhumantarao, T. R., & Balasani, R. (2023). Students' Perspectives on Entrepreneurship and Its Intention in India. *Sustainability*, 15(13), 10488.
- Zhang, L., Gao, W., Ma, X., & Gong, R. (2023). Relationship between Disaster Shock Experience and Farmers' Entrepreneurial Inclination: Crisis or Opportunity? *Agriculture*, 13(7), 1406.
- Zickafoose, A., Wingenbach, G., Baker, M., & Price, E. (2023). Developing Youth Agricultural Entrepreneurship in Latin America and the Caribbean. *Sustainability*, 15(22), 15983.